

Andrzej Maciej Brzeziński

Łódź

 <https://orcid.org/0000-0002-2280-1701>

Liga Narodów wobec aktów agresji (1919–1939)

Summary

The League of Nations against acts of aggression (1919–1939)

The article describes the activity of the League of Nations against the aggressor states. The collective security system identified in the League of Nations Covenant turned out to be ineffective in the face of the international realities. The indolence of the League of Nations (without US membership) in settling interstate conflicts, made visible in 1930s, was resulted largely from the general nature of the articles in the Covenant. A significant weakness of the Covenant was the lack of definition of an aggressor and undefining the system of automatic assistance to the victim of aggression. This significantly hampered the relevant activities of the League of Nations Council. In the first half of 1930s the League of Nations Council sent international missions to conflicting states (Japan aggression in China, conflict between Bolivia and Paraguay, war between Colombia and Peru). Their task was to get acquainted with the situation on the ground, establishing the act of aggression and preparation of a report for further action of the League of Nations. In next years, such missions were not even intended to be sent. It was a small group of Great Powers that decided to settle the dispute, sometimes outside the League and without bringing the matter to the forum of the Geneva institution. Since the early 1930s, the League of Nations was losing steadily its importance, by showing its helplessness in the face of Japan's aggression in China and the conquest of Ethiopia by the fascist Italy. The Geneva institution was unable to stop the aggressors or bring the situation back to pre-attack condition. France and Great Britain, which played a decisive role in the League of Nations, advocated a policy of concessions and reconciliation towards the aggressors – Japan, Italy, Germany and Soviet Union. At the end of 1930s, the League became an observer rather than a participant in the dramatic

events leading up to the outbreak of the World War II. The League of Nations had failed its primary purpose – the prevention of another World War.

Keywords: international relations, League of Nations, Covenant of the League of Nations, collective security, act of aggression

Streszczenie

Artykuł charakteryzuje działania Ligi Narodów (LN) wobec państw-agresorów. System bezpieczeństwa zbiorowego określony w Pakcie LN, powołanej z inicjatywy prezydenta USA Thomasa Woodrowa Wilsona, okazał się nieskuteczny w zderzeniu z realiami międzynarodowymi. Indolencja LN (bez członkostwa USA) w rozwiązywaniu konfliktów międzypaństwowych i utrzymaniu międzynarodowego bezpieczeństwa, uwidoczniła w latach trzydziestych minionego stulecia, wynikała w znacznej mierze z ogólnikowości artykułów tworzącego ją paktu. Istotną słabością Paktu LN był brak definicji agresora i systemu automatycznej pomocy ofierze napaści, co istotnie utrudniało stosowne działania Rady LN. W pierwszej połowie lat trzydziestych Rada LN wysyłała międzynarodowe komisje do skonfliktowanych państw (agresja Japonii w Chinach, konflikty Boliwii z Paragwajem i Kolumbii z Peru), aby na miejscu zapoznawały się z sytuacją, stwierdzały zaistnienie aktu agresji i przygotowywały raport dający podstawę do dalszych akcji. W następnych latach takich misji nawet nie zamierzono wysyłać. O zażegnaniu sporu decydowało wąskie grono mocarstw, niekiedy poza LN i bez wnoszenia sprawy na forum instytucji genewskiej. Od początku lat trzydziestych LN systematycznie traciła znaczenie w stosunkach międzynarodowych, okazując bezradność wobec agresji Japonii w Chinach i podboju Etiopii przez Włochy. Nie była w stanie ani powstrzymać aktów agresji, ani spowodować powrotu do stanu przed napaścią. Francja i Wielka Brytania, które odgrywały decydującą rolę w LN, prowadziły politykę ustępstw i ugody wobec agresorów – Japonii, Włoch, Trzeciej Rzeszy i Związku Sowieckiego. W końcu lat trzydziestych LN stała się bardziej obserwatorem aniżeli uczestnikiem dramatycznych wydarzeń prowadzących do wybuchu II wojny światowej.

Słowa kluczowe: stosunki międzynarodowe, Liga Narodów, Pakt Ligi Narodów, bezpieczeństwo zbiorowe, akt agresji

Prezydent USA Thomas Woodrow Wilson, inicjator powołania Ligi Narodów (dalej: LN), uważał, że będzie to organizacja gwarantująca powszechny pokój i bezpieczeństwo. Wypracowanie i przyjęcie Paktu LN uznał za jedno z zasadniczych zadań konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Szefowie rządów Wielkiej Brytanii, Francji i innych państw, uznając potrzebę powołania LN, nie podzielali jednak optymizmu prezydenta, iż zapewni ona pokojowy rozwój stosunków międzynarodowych. Prace nad sformulowaniem postanowień Paktu LN ujawniły wiele rozbieżności. Powstał dokument będący efektem z trudem osią-

gniętego kompromisu pomiędzy amerykańską a brytyjską i francuską koncepcją zorganizowania pokojowych stosunków w powojennym świecie, co nie było dobrą wróżbą dla funkcjonowania organizacji. Liczący 26 artykułów Pakt LN stanowił immanentną część Traktatu Wersalskiego (dalej: TW) z 28 czerwca 1919 r.¹

Liga Narodów, *novum* w stosunkach międzynarodowych, powstała 10 stycznia 1920 r. z siedzibą w Genewie. Miała zagwarantować powszechny pokój na podstawie niepraktykowanego wcześniej systemu bezpieczeństwa zbiorowego. Wyrażający jego istotę art. 10 Paktu LN stanowił, że „w przypadku wszelkiej napaści z zewnątrz” oraz wystąpienia „groźby lub niebezpieczeństwa napaści”, nastąpi zbiorowa akcja członków LN w obronie ofiary agresji. Opierał się na idealistycznym założeniu, iż – używając słów Henry’ego Kissingera – „wszystkie narody są tak samo zainteresowane w przeciwstawianiu się konkretnemu aktowi agresji i – by tego dokonać – gotowe są ponieść takie samo ryzyko”². Artykuł 11 przewidywał, że LN podejmie wszelkie środki, aby zabezpieczyć pokój w razie „groźby wojny” lub jej zaistnienia, niezależnie od tego, czy stroną konfliktu byłoby państwo członkowskie Ligi. Wykonanie zobowiązania do akcji zbiorowej państw członkowskich było uzależnione od decyzji Rady LN, która miała stwierdzić akt agresji. Pakt LN nie precyzował jednak elementów tego pojęcia, a próby zdefiniowania państwa-agresora w następnych latach kończyły się niepowodzeniem³. Stanowiło to formalno-prawne, istotne utrudnienie dla działań i podejmowania decyzji przez Radę LN.

Ofiara napaści mogła liczyć na zastosowanie art. 10, a także art. 16, który określał zasady akcji represyjnej przeciwko agresorowi, jedynie za zgodą Rady i Zgromadzenia LN, stanowiącego reprezentację państw członkowskich. Polegałyby one na natychmiastowym zerwaniu z państwem łamiącym Pakt LN wszelkich stosunków handlowych, finansowych oraz „stosunków między obywatelami tego państwa a obywatelami innych państw, należących lub nie należących do Ligi”. Rada LN miała również obowiązek określenia zakresu akcji wojskowej państw członkowskich, aby „wymusić poszanowanie zobowiązań Ligi”.

¹ Tekst angielski i francuski oraz tłumaczenie polskie Paktu LN: *Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Niemcami*, cz. 1, Warszawa 1920, s. 9–20 (*Umowa Związku Narodów*). *Vide*: S. Sierpowski, *Narodziny Ligi Narodów. Powstanie, organizacja i zasady działania*, Poznań 1984.

² H. Kissinger, *Dyplomacja*, Warszawa 1996, s. 266.

³ Art. 10 Protokołu genewskiego przyjętego przez Zgromadzenie LN 2 X 1924 r. stanowił o jednogłośnym uznaniu przez Radę LN za agresora państwo, które odmówi przedstawienia sporu do arbitrażu lub nie podporządkuje się decyzji ciała rozjemczego. Protokół genewski pozostał jedynie teoretycznym dorobkiem LN, gdyż nie uzyskał powszechnej akceptacji. *Vide*: M. Król, *Zagadnienie agresji w prawie międzynarodowym*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1939, R. X, s. 199–203.

Twórcy Paktu LN nie wprowadzili zakazu wszczynania wojen, uważając, że byłoby to zobowiązanie zbyt daleko idące w stosunku do stanu poprzedniego. Artykuły 12–15 ograniczały prawo państw do wszczynania wojen, dopuszczając jednak możliwość prowadzenia wojny legalnej. Sądowe załatwianie sporów między państwowych przewidywał art. 13 Paktu LN, natomiast art. 14 dawał podstawę do ustanowienia Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej (dalej: STSM)⁴.

Sekretarz Generalny LN nie miał żadnych kompetencji inicjujących w przypadku zaistnienia wojny lub jej groźby. Artykuł 11 Paktu LN stanowił, że mógł on zwołać posiedzenie Rady, ale jedynie na żądanie „któregokolwiek członka Ligi”. Był więc to „urząd bez władzy”, jak określił to kanadyjski historyk James Barros. Londyn i Paryż ustaliły, że stanowisko to pełnić będą na przemian przedstawiciele Wielkiej Brytanii i Francji, a ich zastępcami będą odpowiednio Francuz i Brytyjczyk. Eric Drummond, pierwszy Sekretarz Generalny LN (1920–1933), i jego następcą Joseph Avenol (1933–1940), byli przede wszystkim urzędnikami starającymi się kierować coraz bardziej rozbudowywaną machiną biurokratyczną genewskiej organizacji. Postępowali według zaleceń swoich rządów, zwłaszcza w momentach napięć i konfliktów między państwowych⁵.

Rada LN, która praktycznie stała się najważniejszym organem organizacji, była zdominowana przez mocarstwa (Wielka Brytania, Francja, Włochy, Japonia), od samego początku mające zagwarantowany status stałego członkostwa. Pozostałe państwa mogły ubiegać się o miejsca niestałe w Radzie, początkowo cztery, na trzyletnią kadencję⁶. W sytuacji nieprzystąpienia Stanów Zjednoczonych do LN, mimo nadzwyczajnych starań prezydenta Wilsona⁷, decydującą rolę w Radzie odgrywały Wielka Brytania i Francja. Oba mocarstwa traktowały instytucję genewską jako

⁴ Art. 14 Paktu LN zobowiązywał Radę Ligi do przygotowania i przedstawienia państwom członkowskim projektu STSM. Projekt został przyjęty przez I Zgromadzenie LN 13 XII 1920 r. STSM był pierwszym stałym sądem międzynarodowym w charakterze autonomicznego organu LN z siedzibą w Hadze (rozpoczął działalność w 1922 r.). Ponadto istniał Stały Trybunał Arbitrażowy w Hadze utworzony na podstawie konwencji haskiej z 1899 r.

⁵ *Vide*: J. Barros, *Office Without Power: Secretary-General Sir Eric Drummond, 1919–1933*, Oxford 1979; idem, *Betrayal from Within. Joseph Avenol Secretary General of the League of Nations, 1933–1940*, New Haven 1969.

⁶ Pierwszymi niestałymi członkami Rady LN były: Belgia, Brazylia, Grecja i Hiszpania. W 1922 r. liczbę niestałych członków Rady Ligi powiększono do sześciu, a w 1926 r. do dziewięciu; w 1933 r. było ich 11. W latach 1920–1939 odbyło się 107 posiedzeń Rady LN.

⁷ Senat USA, hołdując polityce izolacjonizmu, wypowiedział się ostatecznie 19 III 1920 r. przeciwko ratyfikacji TW i Paktu LN. *Vide*: L.G. Dorsey, *Woodrow Wilson's Fight for the League of Nations: A reexamination*, „Rhetoric and Public Affairs” 1999, vol. II, No. 1,

jeden z instrumentów polityki zagranicznej, której celem były ich mocarstwowe interesy. Rywalizacja brytyjsko-francuska w LN, zauważalna w obsadzie stanowisk oraz podczas debat w rozlicznych komisjach, komitetach i zespołach ekspertów, nie służyła skuteczności działania i umacnianiu autorytetu organizacji.

Znamienne, że władze cywilne i wojskowe obu mocarstw były krytyczne wobec zasady bezpieczeństwa zbiorowego zapisanej w Pakcie LN. W Paryżu przeważał pogląd, że LN jest instytucją prawie bezwartościową dla zapewnienia Francji bezpieczeństwa. Nie została bowiem wyposażona w międzynarodowe siły zbrojne, a Pakt LN nie określał ani mechanizmu automatycznej pomocy ofierze agresji, ani skutecznego systemu kontroli zbrojeń. W Paryżu doceniano jednakże znaczenie Paktu LN jako immanentnej części TW stanowiącego podstawę powojennego *status quo*⁸.

Zasada zbiorowej akcji przeciwko agresorowi od samego początku budziła wątpliwości w kołach rządowych Wielkiej Brytanii i jej dominiów. Zamiar osłabienia zobowiązań do pomocy wzajemnej ofierze agresji wynikających z Paktu Ligi ujawnił się już podczas I sesji Zgromadzenia LN (15 listopada – 18 grudnia 1920 r.), kiedy Charles J. Doherty, delegat Kanady, profesor prawa międzynarodowego i cywilnego, proponował zniesienie art. 10. Dyskutowano również na temat modyfikacji art. 16. Wprawdzie do żadnych zmian postanowień Paktu LN nie doszło, jednak dyskusja w tej sprawie wykazała, że zasada zbiorowego wystąpienia przeciwko agresorowi i jej mechanizm budziły zastrzeżenia. Część delegatów była zdania, iż przy stosowaniu sankcji wobec agresora państwa mogą uchylać się od nich ze względu na swoją sytuację geograficzną i polityczną oraz same decydować o tym, do jakiego stopnia wykonać zalecenia Rady LN⁹.

Przebieg dyskusji podczas I sesji Zgromadzenia LN był zapowiedzią problemów w wypełnianiu przez instytucję genewską jej statutowych zobowiązań dotyczących przyścia z pomocą ofierze agresji, a tym samym zagwarantowania powszechnego bezpieczeństwa i pokoju. Wykazał, że funkcjonowanie i działanie LN będzie wyrazem rozbieżnych stanowisk i inicjatyw państw członkowskich, zwłaszcza najsilniejszych, działających zgodnie z narodowym interesem. Wykluczało to prowadzenie przez instytucję genewską, jako taką, samodzielnej polityki. Byli jednak politycy oraz istniały zorganizowane środowiska pacyfistyczne, które entuzjastycznie

s. 107–135; J. Milton Cooper Jr., *Breaking the Heart of the World: Woodrow Wilson and the Fight for the League of Nations*, Cambridge 2001.

⁸ J. Laroche, *Au Quai d'Orsay avec Briand et Poincaré 1913–1926*, Paris 1957, s. 151 i nn.

⁹ *League of Nations*, vol. IV, No. 1 (February, 1921. *The First Assembly of the League of Nations*), Boston 1921, s. 62 i nn.; P. Firstenberg, *Gwarancje bezpieczeństwa w Pakcie Ligi Narodów*, Warszawa 1934, s. 50–62.

przyjęły utworzenie LN i wyrażały wiarę w jej skuteczność zapewnienia powszechnego bezpieczeństwa i pokoju niemal przez cały okres międzywojenny¹⁰.

Stosunki międzynarodowe w latach dwudziestych charakteryzowały się względną stabilnością i nie dawały powodu do praktycznego zastosowania art. 10 i 16 Paktu LN. Jedynie dwa poważniejsze spory – zatarg w sprawie zajęcia przez wojska włoskie greckiej wyspy Korfu w sierpniu 1923 r. i konflikt graniczny bułgarsko-grecki w październiku 1925 r. – były rozpatrywane przez Radę LN. Sprawę Korfu przekazano zresztą, zgodnie z żądaniem Benito Mussoliniego, Radzie Ambasadorów¹¹, która pierwsza włączyła się w rozwiązanie konfliktu i doprowadziła do jego zakończenia. Dnia 27 września oddziały włoskie zostały ewakuowane z Korfu¹². W sprawie konfliktu granicznego bułgarsko-greckiego Rada LN, której przewodniczącym był wówczas Aristide Brand, premier i szef francuskiej dyplomacji, zadziałała szybko i skutecznie. Dnia 26 października, trzy dni po przekazaniu sprawy przez rząd Bułgarii, który powołał się na art. 10 i 11 Paktu LN, Rada podjęła decyzję o wysłaniu specjalnych misji wojskowych i komisji na sporny obszar, co nie tylko zapobiegło zaostreniu konfliktu, ale umożliwiło podjęcie zakończonej powodzeniem akcji mediacyjnej¹³.

W drugiej połowie lat dwudziestych Francja i Wielka Brytania podejmowały działania, które w ich mniemaniu miały umacniać międzynarodowe bezpieczeństwo. Podczas konferencji w Locarno (5–16 października 1925 r.) z udziałem Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch, Belgii i Niemiec zawarto układy – z najważniejszym z nich, tzw. paktem reńskim – które stwarzały zróżnicowany system bezpieczeństwa w Europie, dający pierwszeństwo interesom państw zachodnich. Tam też oceniano układy lokarneńskie wręcz entuzjastycznie jako „regionalne spełnienie bezpieczeństwa

¹⁰ Vide: J.A. Thompson, *Lord Cecil and the pacifists in the League of Nations Union*, „The Historical Journal” 1977, vol. XX, No. 4, s. 949–959; D.S. Birn, *The League of Nations Union, 1918–1945*, Oxford 1983.

¹¹ Konferencję Ambasadorów (zastępczy organ Rady Najwyższej) powołano 26 I 1920 r. w celu rozwiązania kwestii nierozstrzygniętych podczas konferencji pokojowej w Paryżu. Działalność Konferencji Ambasadorów w pierwszej połowie lat dwudziestych miała charakter konkurencyjny wobec Rady LN. Vide: G.P. Pink, *The Conference of Ambassadors (Paris, 1920–1931) its history, the theoretical aspect of its work, and its place in international organization*, Geneva 1942.

¹² Vide: J. Barros, *The Corfu Incident of 1923: Mussolini and the League of Nations*, Princeton 1965; S. Sierpowski, *Liga Narodów w latach 1919–1926*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2005, s. 103–117.

¹³ J. Barros, *The League of Nations and the Great Powers. The Greek-Bulgarian Incident of 1925*, Oxford 1970; S. Sierpowski, *Liga Narodów...*, s. 117–128.

zbiorowego¹⁴. W Locarno zdecydowano o przyjęciu Niemiec do LN w charakterze stałego członka Rady Ligi na specjalnych zasadach. Wyrażono zgodę na warunkowy udział Niemiec w akcji zbiorowej przeciwko agresorowi przewidzianej w art. 16 Paktu LN, uznając, że jako „rozbrojone” na mocy TW, nie byłyby w stanie wypełnić swoich zobowiązań. Przyjęcie Republiki Weimarskiej do LN 10 września 1926 r. odbierano początkowo jako umocnienie instytucji genewskiej i stabilizacji w Europie. Szybko okazało się, że uczestnictwo Niemiec w LN służyło Berlinowi do wyprowadzenia kraju z politycznej izolacji, uzyskaniu mocarstwowego statusu oraz dyplomatycznym zabiegom o związki z Paryżem i Londynem. Miało to stworzyć warunki dla przeprowadzenia etapami rewizji upokarzającego Niemcy „dyktatu wersalskiego”¹⁵.

Podpisanie z inicjatywy Francji 27 sierpnia 1928 r. *Powszechnego paktu o rezygnacji z wojny jako narzędzia polityki narodowej*, nazywanego paktem paryskim lub paktem Brianda–Kellogga, od nazwisk jego inicjatorów, oceniano jako znaczący krok w kierunku umocnienia międzynarodowego bezpieczeństwa. Pakt był aktem potępiającym po raz pierwszy wojnę agresywną i zabraniającym uciekania się do niej jako środka polityki narodowej, bez określenia jednak co należy przez to rozumieć. Zasadniczą słabością paktu był brak sankcji gwarantujących przestrzeganie przez jego sygnatariuszy przyjętych zobowiązań i zastosowanie w razie potrzeby zbiorowych środków przymusu przeciwko państwu, które układ naruszyło. Tłumaczy to, dlaczego do paktu paryskiego przystąpiły niemal wszystkie państwa świata (wszedł w życie 24 lipca 1929 r.). Znamienne, że zabiegi o jego modyfikację poprzez system wzajemnych gwarancji przeciwko agresorowi i pokojową procedurę załatwiania sporów kończyły się niepowodzeniem¹⁶.

¹⁴ Pakt reński zapewniał nietykalność granic Niemiec z Belgią i Francją, gwarantowanych przez pozostałych sygnatariuszy. Brak analogicznych gwarancji dla wschodnich granic Niemiec godził przede wszystkim w bezpieczeństwo Polski i Czechosłowacji. Pakt reński nie zawierał definicji agresji, ale wyliczał kilka jej kryteriów. Sygnatariusze byli zobowiązani do nieuciekania się do „ataku, inwazji i wojny”. *Vide*: J. Jacobson, *Locarno Diplomacy. Germany and the West (1925–1929)*, Princeton 1972; W. Balcerak, *Polityka zagraniczna Polski w dobie Locarna*, Wrocław 1967; *Locarno z perspektywy siedemdziesięciu lat*, red. M. Baumgart, Szczecin 1998.

¹⁵ Pierwszym ustępstwem wobec Niemiec była likwidacja 31 I 1927 r. Międzypalianckiej Komisji Kontroli w Niemczech, której miejsce zajęli eksperci cywilni LN. Faktycznie oznaczało to niemożność skontrolowania rozbrojenia Niemiec przewidzianego w części V TW. (E.W. Bennett, *German Rearmament and the West, 1932–1933*, Princeton 1979, s. 79–81).

¹⁶ J. Łaptos, *Pakt Brianda–Kellogga. Stanowisko państw europejskich wobec zagadnienia rezygnacji z wojny napastniczej w stosunkach międzynarodowych*, Kraków 1988; J. Korczyk, *Traktat Ogólny o wyrzeczeniu się wojny (Pakt Brianda–Kellogga). Geneza, zawarcie, recepcja, działanie*, Warszawa 1993.

Państwa członkowskie LN¹⁷ stanęły wobec poważnych wyzwań od początku lat trzydziestych. Były nimi agresja Japonii w Chinach oraz konflikty zbrojne w państwach Ameryki Południowej. Wydarzenia te zbiegły się z napięciami politycznymi i społecznymi w wielu krajach spowodowanymi światowym kryzysem gospodarczym. W Republice Weimarskiej narastające poparcie społeczne dla partii narodowo-socjalistycznej (NSDAP) Adolfa Hitlera doprowadziło do objęcia przez niego urzędu kanclerza 30 stycznia 1933 r. Podjęta przez Hitlera polityka faktów dokonanych, łamiących postanowienia TW w sprawie Niemiec, spowodowała wkrótce, narastające z każdym rokiem napięcie i pogorszenie sytuacji w Europie.

Agresja Japonii w Mandżurii, rozpoczęta 18 września 1931 r., wywołała kryzys, który znacząco osłabił autorytet LN w stosunkach międzynarodowych. Wykazał, że działania instytucji genewskiej w przypadku zaistnienia agresji były długotrwałe i nieskuteczne. Po raz pierwszy mocarstwo, członek Rady LN pogwałciło Pakt Ligi, rozpoczynając działania zbrojne przeciwko innemu państwu, wybranemu cztery dni wcześniej do tejże Rady. Dnia 21 września przedstawiciel Chin w Radzie LN złożył oficjalną skargę swojego rządu i wystąpił o zastosowanie art. 11 Paktu LN. Rada LN zebrała się i przyjęła 30 września 1931 r. uchwałę wzywającą obie strony do nierozszerzania walk. Stało się tak pod wpływem zapewnień przedstawiciela Japonii w Radzie LN, iż wydarzenia w Mandżurii mają charakter lokalny, jego kraj nie ma tam żadnych zakusów terytorialnych i wycofa wojska w miarę jak zostanie zapewnione bezpieczeństwo i mienie obywateli japońskich¹⁸.

Ponieważ władze Japonii całkowicie zignorowały uchwałę Rady LN o nierozszerzaniu walk, rząd chiński zażądał 16 listopada zastosowania art. 16 Paktu LN. Rada nie była jednak w stanie uzgodnić decyzji o podjęciu sankcji przeciwko agresorowi. Dnia 10 grudnia 1931 r. postanowiono wysłać na Daleki Wschód specjalną komisję pod przewodnictwem lorda Victora Lyttona celem zapoznania się na miejscu z rozwojem wydarzeń¹⁹.

¹⁷ LN utworzyły 32 państwa założycielskie oraz 13 „państw zaproszonych” wymienionych w Aneksie paktu. W następnych latach liczba krajów członkowskich zmieniła się, zawsze jednak LN grupowała większość państw społeczności międzynarodowej.

¹⁸ Th.W. Burkman, *Japan and the League of Nations. Empire and World Order, 1914–1938*, Honolulu 2008, s. 166 i nn.

¹⁹ Komisję Lyttona stanowili: generał-major Frank Ross McCoy (USA), dr Heinrich Schnee (Niemcy), hr. Luigi Aldrovandi Marescotti (Włochy) i generał Henri Claudel (Francja). Aristide Briand, przewodniczący Rady LN, zaprosił do współdziałania Stany Zjednoczone, odwołując się do art. 2 paktu paryskiego. Waszyngton, zainteresowany rozwiązaniem konfliktu, przyjął zaproszenie; stąd udział amerykańskiego generała w Komisji. *Vide*: T. Lehman, *Herbert Hoover, the Manchurian Incident, and the League of Nations*, „Global War Studies” 2014, vol. XI, No. 2, s. 6–63.

Japońskiej akcji wojskowej w Chinach nie powstrzymał ani kolejny apel Rady LN z 16 lutego 1932 r. i rezolucja Nadzwyczajnego Zgromadzenia LN z 11 marca 1932 r., ani działalność Komisji Lyttona, która wypełniała od lutego 1932 r. swoje zadania w Mandżurii i innych rejonach Chin oraz w Japonii. Ignorując działania LN, Japonia proklamowała 11 marca 1932 r. na zajętych terenach nowe, marionetkowe państwo Mandżukuo, którego prezydentem został Pu-I, były cesarz Chin, zdeponowany jako sześciolatek w 1912 r.

Raport Komisji Lyttona został podpisany przez członków Komisji i przekazany Radzie LN 4 września, ogłoszono go 1 października 1932 r. Stwierdzał, że akt agresji Japonii miał miejsce, ale nie postulował wobec niej żadnych sankcji. Potępiając ustanowienie państwa Mandżukuo, raport nie zalecał powrotu do *status quo* sprzed września 1931 r. Postulował natomiast ustanowienie autonomii Mandżurii. Stwierdzał, że rozwiązanie konfliktu wymaga uznania specjalnych interesów Japonii w Mandżurii²⁰.

Dnia 6 grudnia 1932 r. Zgromadzenie LN powołało Komitet 19 państw dla rozpatrzenia raportu Komisji Lyttona i przedstawienia wniosków na kolejne posiedzenie Zgromadzenia. Dnia 24 lutego 1933 r. na nadzwyczajnej sesji Zgromadzenia LN przyjęto 42 głosami (przeciw była Japonia) rezolucję Komitetu 19 państw zgodną z tezami raportu Komisji Lyttona. Stwierdzono, że Japonia naruszyła Pakt LN i waszyngtoński traktat dziewięciu państw z 1922 r.²¹

Mimo że nie uchwalono sankcji wobec Japonii, delegacja tego państwa demonstracyjnie opuściła posiedzenie Zgromadzenia LN 25 lutego. Przewodniczący delegacji japońskiej Matsuoka Yosuke powiedział, że jego kraj został „ukrzyżowany” przez państwa członkowskie LN²². Japonia oficjalnie wystąpiła z instytucji genewskiej 27 marca 1933 r. Bezsilność LN wobec kryzysu mandżurskiego, wywołanego agresją Japonii, była groźnym symptomem załamania się systemu bezpieczeństwa międzynarodowego opartego na Pakcie LN.

Podobną metodę działania – wysyłanie międzynarodowych komisji, które na miejscu miały zapoznać się z rozwojem wydarzeń – Rada LN podjęła wobec dwóch

²⁰ *League of Nations. Appeal by the Chinese Government. Report of the Commission of Enquiry, Geneva, October 1st, 1932.* Official No 663.M.320.1932.VIII.

²¹ „Układ dziewięciu” był jednym z traktatów podpisanych na zakończenie konferencji waszyngtońskiej 6 II 1922 r. Potwierdzał utrzymanie amerykańskiej doktryny „otwartych drzwi”, tj. jednakowych praw ekspansji gospodarczej w Chinach, przy zapewnieniu suwerenności, niezawisłości i nienaruszalności ich terytorium. Wykluczona została dalsza ekspansja kolonialna w Chinach. Układ podpisało dziewięć państw: USA, Wielka Brytania, Japonia, Francja, Włochy, Chiny, Belgia, Holandia i Portugalia. Teksty traktatów: *Conference on the Limitation of Armaments, Washington 1922*, s. 871–910.

²² Th.W. Burkman, *op. cit.*, s. 173.

konfliktów zbrojnych w Ameryce Południowej. Trwający od końca 1928 r. spór pomiędzy Boliwią i Paragwajem, państwami członkowskimi LN, o północną część obszaru Gran Chaco, rzekomo bogatego w złoża ropy naftowej, doprowadził do działań zbrojnych w końcu lipca 1932 r. Dopiero po kilku miesiącach walk, 10 maja 1933 r., Paragwaj oficjalnie wypowiedział wojnę Boliwii. Dnia 31 maja 1933 r. rząd Boliwii zwrócił się do Rady LN o zastosowanie wobec Paragwaju sankcji, zgodnie z art. 16 Paktu LN. W Genewie uznano jednak, że na miejsce walk należy wysłać komisję LN, złożoną z przedstawicieli Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch, Meksyku i Hiszpanii, pod przewodnictwem Hiszpana Julio Alvareza del Vayo²³.

Komisja przebywała w Paragwaju i Boliwii od początku listopada 1933 r. do końca lutego 1934 r. Raport Komisji został podpisany i przekazany Radzie LN 9 maja 1934 r.²⁴ Był zaakceptowany przez rząd Boliwii, ale odrzuciły go władze Paragwaju. W tej sytuacji, 19 maja 1934 r. Rada LN zaleciła rządowi państw członkowskich stosowanie wobec obu walczących stron embargo na sprzedaż broni, ale nie spowodowało to praktycznych następstw. Bardziej skuteczna okazała się akcja komitetu mediacyjnego państw amerykańskich (Brazylia, Chile, Peru, Urugwaj, Stany Zjednoczone), kierowanego przez ministra spraw zagranicznych Argentyny Carlosa Lamasa Saavedrę, który doprowadził do przerwania wojny 12 czerwca 1935 r.²⁵ Zanim to nastąpiło, Paragwaj ogłosił 23 lutego 1935 r. wystąpienie z LN, uznając uczestnictwo w instytucji genewskiej za bezcelowe.

Liga Narodów wykazała się względną skutecznością wobec konfliktu pomiędzy Kolumbią a Peru, państwami założycielskimi instytucji genewskiej. Spór dotyczył Letycji, obszaru w pogranicznym okręgu Loreto z małym portem nad Amazonką o tej samej nazwie. Dla Kolumbii miał on znaczenie strategiczne jako jedyne dojście do Amazonki. W końcu sierpnia 1932 r. Peruwiańczycy zajęli Letycję i nie zamierzali jej opuścić. Było to naruszenie układu z 24 marca 1922 r., w którym Peru uznawało prawo Kolumbii do obszaru Letycji. Dnia 2 stycznia 1933 r. rząd Kolumbii zwrócił się do Rady LN o rozwiązanie konfliktu, ale jedyną jej reakcją było wysłanie telegramu do obu rządów przypominającego im obowiązki pokojowego uregulowania sporu zgodnie z Paktem LN. Dopiero kolejna interwencja rządu Kolumbii, który zażądał zwołania Rady Ligi, odniosła skutek. Rada LN

²³ *League of Nations. Dispute between Bolivia and Paraguay. Report of the Chaco Commission. Geneva, May 11th. Official No C.154.M.64.1934.VII, s. 7.*

²⁴ *Ibidem*, s. 56–58.

²⁵ Traktat pokojowy podpisano dopiero 21 VII 1938 r. w Buenos Aires. Prawie trzy czwarte spornego terytorium Gran Chaco znalazło się w granicach Paragwaju. Wojna o Gran Chaco była jedną z największych i najbardziej krwawych w Ameryce Łacińskiej, pochłonęła ponad 100 tys. ofiar śmiertelnych (Alejandro de Quesada, *The Chaco War 1932–35: South America's greatest modern conflict*, Oxford 2011).

21 lutego 1933 r. potępiła akcję wojskową Peru i nakazała natychmiastowe wycofanie wojsk peruwiańskich z Kolumbii. Nie spowodowało to żadnego skutku. Pomoc w rozwiązaniu konfliktu zaoferował Waszyngton. W Genewie oferta została przyjęta i zdecydowano o wysłaniu na sporny teren międzynarodowej komisji złożonej z przedstawicieli USA, Brazylii i Hiszpanii. Prezydent Peru Luis Sanchez Cerro zapowiedział jednak, że komisji nie wpuści. Dopiero po jego zamordowaniu 30 stycznia 1933 r., nowy prezydent Oscar R. Benavides podpisał 25 maja 1933 r. porozumienie z Kolumbią zawieszające spór. Uzgodniono przyjąć komisję LN, która przez rok miała zarządzać obszarem Letycji, co miało miejsce od czerwca 1933 r. do końca maja 1934 r.²⁶ Warto zaznaczyć, że flagi narodowe na spornym terytorium zastąpiła w tym czasie flaga LN. Ponieważ LN nie miała oficjalnej flagi, Komisja ustaliła, że będzie nią biały sztandar z niebieskimi brzegami, na którym wydrukowano wielki literami: „Komisja do spraw Letycji, Liga Narodów”²⁷. Spór peruwiańsko-boliwijski o Letycję został ostatecznie rozwiązany dopiero na konferencji państw latynoamerykańskich z udziałem Stanów Zjednoczonych w Rio de Janeiro 21 stycznia 1936 r.

Próby osiągnięcia porozumienia w sprawie sprecyzowania definicji agresji podejmowano w toku prac światowej Konferencji Rozbrojeniowej (KR) w Genewie, obradującej pod auspicjami LN od 2 lutego 1932 r. Celem konferencji było bowiem nie tylko opracowanie konwencji o powszechnej redukcji zbrojeń, ale także systemu wzajemnych gwarancji zabezpieczających rozbrojone – jak zakładano – państwa przed agresją z zewnątrz²⁸. Najbardziej ścisłe kryteria definicji agresji zawierał projekt deklaracji zgłoszonej 6 lutego 1933 r. przez Maksyma Litwinowa, sowieckiego delegata w KR²⁹. Powołany w związku z tym specjalny komitet KR opracował

²⁶ D.Y. Thomas, *The Settlement of the Leticia Dispute*, „The Southwestern Social Science Quarterly” 1934, vol. XV, No. 2, s. 155–165; P.-E. Bournef, *‘We have been making History’: The League of Nations and the Leticia Dispute (1932–1934)*, „The International History Review” 2017, vol. XXXIX, issue 4, s. 592–614.

²⁷ Była to pierwsza flaga wykonana dla LN, drugą zaprojektowano dla pawilonu LN na światowej wystawie *The World of Tomorrow*, otwartej w Nowym Jorku 30 IV 1939 r. (E. Bendiner, *Czas Aniołów. Tragikomiczna historia Ligi Narodów*, Warszawa 1987, s. 443).

²⁸ *Vide*: W. Michowicz, *Genewska Konferencja Rozbrojeniowa 1932–1937 a dyplomacja polska*, Łódź 1989; A.M. Brzeziński, *Dyplomacja francuska wobec Konferencji Rozbrojeniowej w Genewie 1932–1937*, Łódź 1987, s. 121 i nn.

²⁹ Propozycja określała następujące kryteria agresora: 1) wypowiedzenie wojny; 2) wtargnięcie sił zbrojnych na terytorium innego państwa bez wypowiedzenia wojny; 3) zbombardowanie lotnicze lub artyleryjskie terytorium innego państwa lub atak na jego lotnictwo lub marynarkę; 4) wprowadzenie na terytorium innego państwa sił lądowych morskich i lotniczych bez zezwolenia tego państwa; 5) blokada brzegów lub portów innego państwa. Tekst: *Dokumenty Wnieszniej Politiki SSSR*, t. XVI, Moskwa 1971, dok. 32, s. 80–82.

Akt w sprawie definicji agresji akceptujący prawie całkowicie propozycję sowiecką. W dyskusji ogólnej projekt został jednak odrzucony wobec sprzeciwu wielu delegatów, zwłaszcza Wielkiej Brytanii, Włoch i Niemiec³⁰. Jesienią 1933 r. nastąpiło faktyczne fiasko KR. Dnia 14 października 1933 r. Hitler zdecydował o wycofaniu delegatów Niemiec z konferencji. Sens dalszych debat i negocjacji rozbrojeniowych stanął pod znakiem zapytania. Pięć dni później Hitler podjął decyzję o wystąpieniu Niemiec z LN³¹.

W latach 1935–1937 przed państwami członkowskimi LN stały kolejne, coraz trudniejsze wyzwania – spór włosko-etiopski, którego finałem był podbój Etiopii, wojna domowa w Hiszpanii, złamanie TW i układów lokarnieńskich przez Trzecią Rzeszę poprzez wkroczenie oddziałów Wehrmachtu do strefy zdemilitaryzowanej w Nadrenii oraz kolejna agresja Japonii w Chinach w 1937 r. Kwestie te rozpatrywane na forum LN w różnej formie i skali doprowadziły do politycznych oraz ideologicznych podziałów wśród państw członkowskich, co skutkowało paraliżem w wypełnianiu statutowych zadań instytucji genewskiej.

Definitywna utrata znaczenia LN w stosunkach międzynarodowych nastąpiła wskutek klęski jej działań wobec włoskiej agresji w Etiopii, członka instytucji genewskiej od 1923 r. Etiopia informowała LN o zbrojnym wkraczaniu na jej terytorium wojsk włoskich stacjonujących we włoskiej Somali w telegramach z 15 grudnia 1934 r. i 3 stycznia następnego roku. Do LN pisali również Włosi, oskarżając Etiopię o agresję i naruszanie należącego do nich terytorium. W obliczu koncentracji wojsk włoskich w Somali i Erytrei (od lutego 1935 r.), Etiopia ponownie, 16 i 17 marca 1935 r. zwróciła się do LN z prośbą o zapobieżenie spodziewanej agresji ze strony Włoch. W nocy wysłanej do LN 22 marca Włochy zapewniały, że przygotowania wojskowe mają na celu jedynie wzmocnienie Somali i Erytrei zagrożonych atakiem sił etiopskich. Rada LN zebrała się 15 kwietnia, ale nie rozpatrywała sprawy, decydując o przełożeniu dyskusji na kolejne posiedzenie, które miało się odbyć za pięć tygodni³².

³⁰ Doszło jedynie do zawarcia regionalnej konwencji o definicji agresora w Londynie 3 VII 1933 r. podpisanej przez Związek Sowiecki, Rumunię, Estonię, Łotwę, Polskę, Turcję, Persję, Afganistan i Finlandię (przystąpiła 22 VII 1933 r.) oraz podobnej konwencji, otwartej dla innych krajów 4 VII 1933 r., którą podpisało jednak tylko kilka państw (ZSRS, Czechosłowacja, Rumunia, Jugosławia, Turcja i Litwa). *Vide*: M. Król, *op. cit.*, s. 237–247.

³¹ *Vide*: S. Sierpowski, *Wystąpienie Niemiec z Ligi Narodów*, „Przegląd Zachodni” 1983, nr 2, s. 67–92. Prace KR, a faktycznie jej różnych komisji i komitetów specjalistycznych, trwały z przerwami do połowy maja 1937 r. Konferencja nie została formalnie rozwiązana.

³² E.W. Newman, *Italy's Conquest of Abyssinia*, London 1937; A. Bartnicki, *Pierwszy front II wojny światowej. Konflikt włosko-etiopski 1935–1936*, Warszawa 1971; G.W. Baer, *Test Case: Italy, Ethiopia and the League of Nations*, Stanford 1976.

Dyplomacja brytyjska usiłowała rozwiązać spór etiopsko-włoski poza LN, powołując się na traktat londyński z 13 grudnia 1906 r. o podziale stref wpływów w Etiopii, zawarty pomiędzy Włochami, Francją i Wielką Brytanią. Paryska konferencja sygnatariuszy tego układu (16–18 sierpnia 1935 r.) była próbą usatysfakcjonowania ambicji Mussoliniego poprzez oddanie Włochom części etiopskiej prowincji Ogaden oraz zwiększenie ich koncesji gospodarczych. Rozmowy zakończyły się niepowodzeniem, kiedy okazało się, że Włochy dążą do pełnej kontroli nad Etiopią, przynajmniej w formie protektoratu³³.

Rada LN podjęła dyskusję na temat sporu etiopsko-włoskiego 4 września 1935 r. Dwa dni później powołano Komitet Pięciu (przedstawiciele Wielkiej Brytanii, Francji, Polski, Hiszpanii i Turcji), w celu rozpatrzenia konfliktu i przedstawienia projektu jego zakończenia. Powołanie Komitetu nie powstrzymało Mussoliniego przed zaatakowaniem Etiopii 3 października 1935 r. Pierwszego dnia wojny cesarz Etiopii Hajle Sellasje I zwrócił się do LN o pomoc. Rada LN zaleciła Komitetowi Pięciu zbadanie sprawy i przygotowanie sprawozdania dającego podstawę do dalszych działań. W dokumencie Komitetu z 7 października stwierdzono, że Włochy rozpoczęły wojnę wbrew zobowiązaniom zawartym w art. 12 Paktu LN. Uznanie Włoch za agresora dało podstawę do przygotowania propozycji sankcji gospodarczych przez tzw. Komitet Osiemnastu. Stosowną uchwałę LN podjęła 11 października. Za sankcjami opowiedziało się pięćdziesiąt państw, przeciw były cztery (Włochy, Albania, Austria i Węgry). Nie powstrzymało to Mussoliniego przed kontynuowaniem wojny z Etiopią. Sankcje nie obowiązywały państw pozostających poza LN, a więc od samego początku system ten był nieskuteczny³⁴.

W Londynie i w Paryżu nadal szukano rozwiązania sprawy etiopskiej poza LN. Przeważał pogląd, iż kwestia „czysto kolonialna” – jak określono agresję Włoch w Etiopii – nie powinna zaważyć na stosunkach obu mocarstw z rządem Mussoliniego, ważniejsze bowiem jest utrzymanie tzw. frontu Stresy mającego powstrzymać agresywne zamiary Hitlera³⁵. Znamienne, że Joseph Avenol, Sekretarz Generalny LN, podzielał ten pogląd. Podczas spotkania szefa Foreign Office Samuela Hoare’a z premierem Francji Pierrem Lavalem 7 i 8 grudnia 1935 r. uzgodniono plan podziału i okupacji Etiopii przez Włochy. Prasowy przeciek informacji na ten temat wywołał sensację i oburzenie opinii publicznej we Francji, Wielkiej

³³ J. Néré, *The Foreign Policy of France from 1914 to 1945*, London–New York 1975, s. 174–175.

³⁴ C.A. Ristuccia, *The 1935 Sanctions against Italy: would coal and oil have made a difference?*, „European Review of Economic History” 2000, vol. IV, issue 1, s. 85–110.

³⁵ Konferencja angielsko-francusko-włoska w Stresie (11–14 IV 1935 r.) była próbą wypracowania wspólnego stanowiska mocarstw zachodnich wobec polityki Hitlera. *Vide*: L. Noël, *Les Illusions du Stresa. L’Italie abandonnée à Hitler*, Paris 1975, s. 76–77.

Brytanii i innych krajach. Hoare podał się do dymisji 18 grudnia, rząd Lavalą upadł 22 stycznia 1936 r.³⁶

Dnia 5 maja 1936 r. wojska włoskie zajęły stolicę Etiopii Addis Abebę. Cztery dni później *duce* oznajmił o włączeniu Etiopii do Włoch, z królem Włoch jako cesarzem. Dwa dni później rozpoczęła obrady 92. sesja Rady LN w Genewie (11–13 maja 1936 r.). Rada utrzymała sankcje wobec Włoch, ale nie podjęła żadnych innych decyzji. Postanowiono odroczyć obrady do czerwca. Dnia 30 czerwca 1936 r., podczas Zgromadzenia LN, dramatyczny apel o pomoc wygłosił cesarz Etiopii Haile Sellasje I. Jego wystąpienie zyskało szeroki rozgłos międzynarodowy, lecz nie odmieniło losu Etiopii. Podczas kolejnej sesji Rady LN w Genewie (26 czerwca – 9 lipca 1936 r.) uznano, że dalsze utrzymywanie sankcji gospodarczych wobec Włoch jest bezcelowe. Zostały zniesione i przestały obowiązywać od 15 lipca 1936 r., co oznaczało bezradność LN wobec polityki stosowania siły w stosunkach międzynarodowych³⁷.

W Paryżu i Londynie liczono na „pogodzenie się” Włoch z LN. Jednak żądanie Mussoliniego o usunięciu Etiopii z LN, jako państwa już nieistniejącego, było wyzwaniem *duce* wobec państw członkowskich instytucji genewskiej. Uznając, że trzeba pogodzić się z zaistniałą sytuacją, Wielka Brytania uznała zwierzchność Włoch nad Etiopią 18 listopada 1936 r., Francja uczyniła to trzy dni później, a następnie inne kraje³⁸. Nadzieje obu mocarstw, a także innych państw, że Włochy pozostaną w instytucji genewskiej były chybione. Na obradach XVIII Zgromadzenia LN (10 września – 6 października 1937 r.) nie było delegacji Włoch i Etiopii. Dnia 11 grudnia 1937 r. Włochy wystąpiły z LN.

Liga Narodów zajmowała pasywne stanowisko wobec wojny domowej w Hiszpanii. Od początku konfliktu w lipcu 1936 r., Francja, Wielka Brytania i inne państwa opowiadały się za ścisłą neutralnością i nieinterwencją w Hiszpanii. Takie samo stanowisko zajmował J. Avenol³⁹. Z inicjatywy Paryża powołano 9 września 1936 r. międzynarodowy Komitet Nieinterwencji z siedzibą w Londynie, który uznano

³⁶ R.A.C. Parker, *Great Britain, France and the Ethiopian Crisis*, „The English Historical Review” 1974, vol. LXXXIX, No. 351, s. 295 i nn.

³⁷ G.W. Egerton, *Great Britain and the League of Nations: Collective Security as Myth and History*, [w:] *The League of Nations in Retrospect. Proceedings of the Symposium. Geneva, 6–9 November 1980*, Berlin–New York 1983, s. 98.

³⁸ W styczniu 1937 r. J. Beck zdecydował się pośrednio uznać Drugie Imperium Rzymskie, znosząc samodzielny konsulat w Addis Abebie i powierzając jego kompetencje Konsulatowi Generalnemu w Rzymie (*Polskie dokumenty dyplomatyczne 1937*, red. J.S. Ciechanowski, współpraca P. Długołęcki, Warszawa 2012, dok. 7, telegram szyfrowy Becka do ambasadora w Rzymie z 8 I 1937 r.).

³⁹ J. Barros, *Betrayal from Within...*, s. 146 i nn.

za najwłaściwszy organ dla rozwiązywania wszystkich kwestii związanych z wojną domową w Hiszpanii. Julio Alvarez del Vayo, znany na forum genewskim minister spraw zagranicznych republikańskiego rządu Hiszpanii, przekonywał, że polityka nieinterwencji jest błędna, bowiem jednakowo traktuje legalny rząd i rebeliantów. Na żądanie Madrytu Rada LN zebrała się 12 grudnia 1936 r. Uchwalono jedynie apel do Komitetu Nieinterwencji o kontynuowanie działalności. Podczas kolejnych posiedzeń nie podejmowano, oprócz dyskusji, konkretnych decyzji. Militarne wsparcie Włoch i Trzeciej Rzeszy dla gen. F. Franco oraz Związku Sowieckiego i Kominternu dla republikańskiego rządu doprowadziło do eskalacji konfliktu. W zaistniałej sytuacji Rada LN uchwaliła 27 maja 1937 r. rezolucję wzywającą do natychmiastowego i całkowitego wycofania wszystkich zagranicznych sił z Hiszpanii. Apelowano do państw członkowskich LN uczestniczących w Komitecie Nieinterwencji, aby podjęły działania dla realizacji tego celu. Rezolucja nie spowodowała praktycznych następstw. Wojna domowa trwała jeszcze prawie dwa lata. Zakończyła ją zdobycie Madrytu przez wojska gen. Franco 28 marca 1939 r.⁴⁰

W latach 1937–1938 LN ponownie zajmowała się konfliktem japońsko-chińskim zapoczątkowanym agresją Japonii 7 lipca 1937 r. i rozpoczętą w ten sposób wojną pomiędzy obu państwami. Chiny były niestałym członkiem Rady LN (wybrane ponownie w 1936 r.), co teoretycznie podnosiło ich prestiż międzynarodowy, natomiast Japonia od ponad czterech lat była poza organizacją. W tym przypadku zastosowanie mógł mieć art. 17 Paktu LN, przewidujący procedurę w sporze między dwoma państwami, z których tylko jedno jest członkiem LN. Delegat Chin w LN złożył skargę przeciwko Japonii 13 sierpnia 1937 r. Zbadanie konfliktu powierzono Komisji Doradczej ds. Dalekiego Wschodu, powołanej przez LN w 1932 r., w której uczestniczyły także USA. Komisja wydała deklarację potępiającą japońskie bombardowania Nankinu, Kantonu i innych wielkich miast w Chinach, które spowodowały ogromne straty wśród ludności cywilnej. Stwierdzono, że Japonia złamała pakt paryski i waszyngtoński traktat dziewięciu państw z 1922 r.⁴¹

Osiemnaste Zgromadzenie LN przyjęło 6 października 1937 r. stanowisko Komisji, ale wobec agresora nie podjęto żadnych decyzji. Postanowiono natomiast zainicjować zwołanie konferencji państw-sygnatariuszy układu waszyngtońskiego z 1922 r. dla rozważenia sprawy Japonii, która traktat naruszyła. Rząd Japonii odmówił udziału w konferencji 27 października, a następnie wydał oświadczenie, że jego działania wojskowe są formą samoobrony przez agresją Chin. Traktat

⁴⁰ S. Sierpowski, *Wojna domowa w Hiszpanii na forum Ligi Narodów*, [w:] *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w polityce międzynarodowej*, red. A. Czubiński, Poznań 1989, s. 159–187.

⁴¹ Th.W. Burkman, *op. cit.*, s. 207.

z 1922 r. uznał za przestarzały, a pakt paryski za nieodpowiadający realiom dalekowschodnim. Uznano za niedopuszczalne mieszanie się innych państw do sporu japońsko-chińskiego⁴².

Konferencja sygnatariuszy traktatu waszyngtońskiego z 1922 r. (bez Japonii) i jedenastu innych państw, w tym dominiów brytyjskich, odbyła się w Brukseli w dniach 3–24 listopada 1937 r. Konferencja brukselska nie przyniosła przełomu. Mimo nalegań delegatów Chin, aby zastosować wobec Japonii sankcje ekonomiczne, postulat ten nie znalazł akceptacji. Niedawne fiasko zastosowania sankcji przeciwko Włochom nie sprzyjało przyjęciu takiej propozycji. Konferencja ogłosiła jedynie deklarację potępiającą agresję japońską w Chinach (przy sprzeciwie Włoch) i stwierdzającą, że Japonia pogwałciła traktat waszyngtoński z 1922 r. oraz pakt paryski. Sankcji wobec Japonii nie postulowano⁴³.

Delegat Chin w Radzie LN wystąpił 10 maja 1938 r. z wnioskiem o zastosowanie wobec Japonii art. 17 Paktu LN, który przewidywał, że państwo pozostające poza LN może być wezwane przez Radę LN do poddania się zobowiązaniom wynikającym z art. od 12 do 16. Natomiast jeśli takie państwo ucieknie się do wojny z członkiem LN, to Rada LN „może podjąć wszelkie środki” w celu zakończenia konfliktu. Dnia 30 września 1938 r. Rada LN uchwaliła wezwanie do Japonii, aby poddała się tej procedurze. Tokio uchwałę Rady LN zignorowało⁴⁴.

Nieskuteczność działań LN wobec konfliktów międzypaństwowych spowodowała dość powszechne przekonanie rządów państw członkowskich o potrzebie reformy instytucji genewskiej poprzez zmianę Paktu LN, który byłby dostosowany do realiów sytuacji międzynarodowej. Znalazło ono wyraz w rezolucji Zgromadzenia LN z 4 lipca 1936 r. otwierającej drogę do zgłaszania stosownych projektów. Wielka Brytania, państwa skandynawskie i inne kraje, które zwątpiły w skuteczność systemu bezpieczeństwa zbiorowego, opowiadały się za fakultatywnym stosowaniem art. 16 Paktu LN. Rząd L. Bluma natomiast opowiadał się za sprecyzowaniem zobowiązań do pomocy wzajemnej wynikających z Paktu LN. Postulował ścisłą korelację sankcji ekonomicznych i militarnych przeciwko agresorowi oraz zniesienie zasady jednomyślności Rady LN przy podejmowaniu decyzji o sankcjach⁴⁵. Komplikująca się coraz bardziej sytuacja międzynarodowa nie skłaniała jednak państw

⁴² *The Conference of Brussels November 3–24, convened in virtue of Article 7 of the Nine-Power Treaty of Washington of 1922*, Washington 1938, s. 9–15.

⁴³ *Ibidem*, s. 76–80.

⁴⁴ S.G. Craft, *Saving the League: V.K. Wellington Koo, the League of Nations and Sino-Japanese Conflict, 1931–39*, „Diplomacy & Statecraft” 2000, vol. XI, issue 3, s. 91–112.

⁴⁵ A.M. Brzeziński, *Zagadnienie bezpieczeństwa zbiorowego w Europie w polityce zagranicznej Francji (1919–1939)*, Łódź 1992, s. 144.

członkowskich LN do szybkiego podjęcia debaty o reformie instytucji genewskiej. Zdawano sobie sprawę, że osiągnięcie konsensu byłoby niemożliwe⁴⁶.

Wyrazem braku wiary w skuteczność akcji zbiorowej LN w obronie ofiary agresji był powrót do neutralności państw, które widziały w tym najbardziej skuteczną gwarancję bezpieczeństwa. Belgia była pierwszym państwem, które wycofało się z systemu bezpieczeństwa zbiorowego i ogłosiło powrót do tradycyjnej polityki neutralności. Uczynił to król Leopold III w oświadczeniu z 14 października 1936 r.⁴⁷ Rządy Danii, Islandii, Norwegii, Szwecji i Finlandii w deklaracji sztokholmskiej z 27 maja 1938 r. wyraziły wolę stosowania jednakowych reguł neutralności na wypadek wojny morskiej. W deklaracji powołano się na postanowienia XIII konwencji haskiej z 18 października 1907 r. o prawach i obowiązkach państw neutralnych w razie wojny morskiej⁴⁸.

Wiosną 1938 r. Rada Związkowa Szwajcarii podjęła decyzję o powrocie do tradycyjnej i całkowitej neutralności. Podczas 101. sesji Rady LN złożono w tej sprawie memorandum 29 kwietnia 1938 r., w którym przypomniano, że Szwajcaria przystąpiła do LN w 1920 r., zachowując prawo do neutralności wojskowej, ale przyjęła zobowiązanie stosowania sankcji gospodarczych i finansowych wobec państwa-agresora. Od tego czasu następowały budzące niepokój zmiany – USA nie przystąpiły do LN, wystąpiły z niej „dwa wielkie kraje” sąsiadujące ze Szwajcarią, postępował wyścig zbrojeń, system sankcji LN był stosowany niekonsekwentnie i nieskutecznie. Stwierdzono, że w tej sytuacji Szwajcaria nie będzie już uczestniczyć w jakichkolwiek sankcjach ogłaszanych przez LN i zwrócono się o ponowne potwierdzenie jej pełnej neutralności. Rada LN zaaprobowała to stanowisko rezolucją z 14 maja 1938 r. Neutralność Szwajcarii potwierdziły też rządy Włoch i Trzeciej Rzeszy pismami z 21 czerwca 1938 r.⁴⁹

W państwach Ameryki Środkowej i Południowej przeważała opinia, że LN przestała się liczyć w stosunkach międzynarodowych. W drugiej połowie lat trzydziestych wystąpiło z organizacji osiem państw tego regionu, uznając dalsze uczestnictwo w instytucji genewskiej za bezcelowe⁵⁰. W rzeczywistości politycznej regionu

⁴⁶ *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1936*, red. S. Żerko, współpraca P. Długołęcki, Warszawa 2011, dok. 343, notatka J. Becka z rozmów z brytyjskim ministrem spraw zagranicznych A. Edenem 9 i 10 XI 1936 r.

⁴⁷ A.M. Brzeziński, *Zagadnienie bezpieczeństwa zbiorowego...*, s. 145.

⁴⁸ Z. Rotocki, *Neutralność w ramach zbiorowego bezpieczeństwa*, Łódź 1977, s. 94–103.

⁴⁹ J.F.L. Ross, *Neutrality and International Sanctions. Sweden, Switzerland and Collective Security*, New York 1989, s. 112.

⁵⁰ Były to: Chile (1938), Salwador (1937), Gwatemala (1936), Honduras (1936), Nicaragua (1936), Paragwaj (1935), Peru (1939), Wenezuela (1938). W latach dwudziestych LN opuściły: Kostaryka (1924) i Brazylia (1926).

latynoamerykańskiego istotną rolę odgrywała bowiem Unia Panamerykańska. Wypracowano i podpisano szereg układów zmierzających do utrzymania pokoju i bezpieczeństwa. Szczególne znaczenie miał podpisany 10 października 1933 r. w Rio de Janeiro *Traktat Antywojenny o Nieagresji i Koncyliacji*, zgłoszony przez Carlosa Lamasa Saavedrę, nawiązujący do zasad Paktu LN i paktu Brianda–Kelloga⁵¹. Do czerwca 1934 r. układ podpisało czternaście państw latynoamerykańskich i Stany Zjednoczone oraz 11 państw europejskich.

W grudniu 1936 r. odbyła się w Buenos Aires specjalna konferencja międzyamerykańska w sprawie umocnienia pokoju, która przyjęła serię dokumentów, m.in. deklarację zasad solidarności i współpracy. Ostatnia przed wojną VIII Konferencja Unii Panamerykańskiej, obradująca w Limie w grudniu 1938 r., proklamowała zjednoczenie wysiłków obu Ameryk wobec narastającego niebezpieczeństwa pozakontynentalnego⁵². Prezydent F.D. Roosevelt dostrzegał zagrożenie wojenne płynące z Europy i Dalekiego Wschodu, ale obie izby Kongresu deklarowały izolacjonizm i neutralność, uchwalając stosowne akty prawne⁵³.

W końcu lat trzydziestych LN nie stwarzała nawet pozorów organizacji strzegącej międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Wkroczenie oddziałów Wehrmachtu do Austrii 12 marca 1938 r. i zajęcie kraju było naruszeniem przez Trzecią Rzeszę art. 80 TW i art. 88 traktatu z Saint-Germain-en-Laye z 10 września 1919 r., gwarantujących niepodległość Austrii. Jako państwo członkowskie instytucji genewskiej Austria miała prawo ubiegać się o pomoc zgodnie z art. 10 i 16 Paktu LN, ale kanclerz Kurt Schuschnigg uważał, że nie dałoby to praktycznego rezultatu wobec spodziewanej bierności Francji i Wielkiej Brytanii, a mogłoby jedynie pogorszyć sytuację kraju i Austriaków. W Paryżu i w Londynie uznano, że tylko wojna mogłaby zmienić zaistniały stan rzeczy, lecz państwa członkowskie LN nie są gotowe do podjęcia akcji zbrojnej⁵⁴.

Meksyk był jedynym państwem, które zaprotestowało przeciwko anektowaniu Austrii notą z 19 marca, którą Isidro Fabela, stały przedstawiciel Meksyku przy LN, złożył w Sekretariacie organizacji. Nota nie zawierała jednak wniosku o zwołanie posiedzenia Rady Ligi i podjęcie wspólnej akcji zgodnie z art. 10 Paktu LN⁵⁵.

⁵¹ J. Makowski, *Współczesne formy bezpieczeństwa zbiorowego*, Warszawa 1935, s. 20–25.

⁵² W. Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1945. Wydanie nowe*, Warszawa 2003, s. 499–500.

⁵³ A.A. Offner, *American Appeasement: United States Foreign Policy and Germany, 1933–1938*, New York 1969; R. Dallek, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, New York 1979.

⁵⁴ S. Sierpowski, *Liga Narodów a Anschluss*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, red. Z. Tomkowski, Łowicz 2000, s. 109–128.

⁵⁵ SDN. „Journal Officiel” 1938, No. 3–4, s. 293.

Pięć dni po formalnym usankcjonowaniu inkorporacji Austrii ustawą konstytucyjną z 13 marca, rząd Hitlera powiadomił Sekretariat LN o jej wystąpieniu z organizacji.

Łatwo było przewidzieć, że kolejny agresywny krok Trzeciej Rzeszy będzie skierowany w stronę Czechosłowacji, gdzie Niemcy sudeccy coraz natarczywiej domagali się autonomii. Napastliwe przemówienie Hitlera w Norymberdze 12 września, podczas którego oskarżył Czechów o „torturowanie” Niemców sudeckich, doprowadziło do gwałtownego wzrostu napięcia w Czechosłowacji i w Europie. Tego samego dnia rozpoczynała się w Genewie XIX sesja Zgromadzenia LN (trwała do końca września), a od 9 września odbywały się posiedzenia Rady LN (9–17, 26–30 września). Termin wystąpienia Hitlera zapewne nie był przypadkowy. Jego przemówienie można uznać za cyniczne wyzwanie wobec LN. Trafnie zakładał, że instytucja genewska nie podejmie w sprawie sudeckiej żadnych działań. Istotnie, rządy 49 państw, z Czechosłowacją włącznie, nie zamierzały wnosić kwestii sudeckiej do programu obrad LN. Dnia 29 listopada Zgromadzenie LN przyjęło jedynie rezolucję, w której wyraziło „poważne zaniepokojenie” sytuacją w Europie i okazało zaufanie do pokojowych metod rozwiązywania sporów⁵⁶.

Rządy Neville’a Chamberlaina i Edouarda Daladiera wychodziły z założenia, że kryzys sudecki nie kwalifikuje się do rozpatrywania na forum LN. Uznano, że rozwiązania należy poszukiwać przy stole negocjacyjnym, wyłącznie w gronie czterech mocarstw i bez udziału Czechosłowacji. Daladier oddał inicjatywę premierowi brytyjskiemu, który rozmawiał z Hitlerem w Berchtesgaden (15–16 września) i Godesbergu (22–23 września). Konferencja Hitlera, Mussoliniego, Chamberlaina i Daladiera w Monachium (29–30 września) oraz zawarty w jej wyniku układ upoważniły Trzecią Rzeszę do zaboru „obszaru Sudetów”, w zamian za to Francja i Wielka Brytania zagwarantowały nowe granice Czechosłowacji. Chamberlain i Daladier uważali, że uratowali pokój⁵⁷. „Monachium” oznaczało całkowite zerwanie z systemem bezpieczeństwa zbiorowego.

Podczas XIX sesji Zgromadzenia LN ogłoszono wynik ankiety przeprowadzonej wśród państw członkowskich organizacji w sprawie stosowania sankcji gospodarczych. Okazało się, że większość państw z Wielką Brytanią i Francją na czele (ogółem 29) opowiadała się za nieuznawaniem obowiązku stosowania sankcji gospodarczych, a jedynie sześć było za ich przymusowym charakterem. Choć poprawka tego typu nie została wprowadzona do Paktu LN, to faktycznie nastąpił stan

⁵⁶ P.J. Beck, *Searching for Peace in Munich not Geneva. The British Government, the League of Nations and the Sudetenland Question*, [w:] *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War II*, New York 1999, s. 241.

⁵⁷ *Vide*: H. Batowski, *Zdrada Monachijska. Sprawa Czechosłowacji i dyplomacja europejska w roku 1938*, Poznań 1973; J.P. Beck, *op. cit.*, s. 243–245.

wypowiedzenia przepisów o stosowaniu sankcji ekonomicznych⁵⁸. Opowiedziano się także za przyjęciem zasady fakultatywności przy zastosowaniu art. 16 Paktu LN, co podważało sens istnienia instytucji genewskiej. Zgromadzenie zaakceptowało Deklarację Kopenhaską ogłoszoną przez Belgię, Holandię i Luksemburg 23 lipca 1938 r., która podkreślała, że państwa mają prawo decydować o udziale w akcji wynikającej z art. 16 Paktu LN⁵⁹.

Po zajęciu Czechosłowacji przez wojska niemieckie 15 marca 1939 r. w Paryżu i w Londynie zdano sobie sprawę, choć jeszcze nie do końca, że polityka ustępstw wobec żądań Hitlera nie zagwarantuje pokoju w Europie. Dnia 23 marca Hitler dokonał kolejnego aktu agresji, zajmując Kłajpedę. Tego samego dnia Trzecia Rzesza narzuciła traktat handlowy ograniczający suwerenność tego kraju. W zaistniałej sytuacji Londyn i Paryż zaczęły udzielać gwarancji państwom, które mogły stać się następnymi ofiarami agresji. Rząd brytyjski udzielił Polsce gwarancji 31 marca, które podczas pobytu J. Becka w Londynie 6 kwietnia otrzymały postać dwustronnego układu sojuszniczego. W dniu 13 kwietnia rząd brytyjski ogłosił deklarację o gwarancjach dla Grecji i Rumunii. Tego samego dnia rząd francuski udzielił jednostronnych gwarancji dla Grecji, Rumunii i Polski⁶⁰.

Mussolini, zachęcony sukcesami hitlerowskiej polityki faktów dokonanych, zdecydował się na rozpoczęcie akcji zbrojnej w Albanii 7 kwietnia (piątek wielkanocny) 1939 r., podbijając ten kraj w ciągu pięciu dni⁶¹. Zajęcie Albanii przez Włochy uznano w Londynie i Paryżu za fakt dokonany. Nie było reakcji LN, chociaż protest przeciwko włoskiej agresji przesłał Sekretarzowi Generalnemu LN albański chargé d'affaires w Paryżu, informując, że działa według instrukcji rządu. Avenol zachował się kompromitująco, odmawiając 12 kwietnia przyjęcia tej skargi. Uczynił to pod formalnym pretekstem, iż to rząd albański powinien zwrócić się z protestem bezpośrednio do Sekretariatu LN lub przez swojego przedstawiciela w Genewie⁶².

Atak Trzeciej Rzeszy na Polskę 1 września 1939 r., i tym samym rozpętanie II wojny światowej nie spowodowało żadnej reakcji LN. Wkroczenie 17 września wojsk sowieckich na wschodnie tereny II Rzeczypospolitej również pominięto milczeniem, chociaż agresji dopuścił się stały członek Rady LN⁶³. Pierwsza oficjalna

⁵⁸ P.F. Brugière, *La sécurité collective, 1919–1945*, Paris 1946, s. 237–241.

⁵⁹ N. Ørvik, *The Decline of Neutrality, 1914–41*, London 1971, s. 177.

⁶⁰ H. Batowski, *Agonia pokoju i początek wojny. Sierpień–wrzesień 1939*, Poznań 1984, s. 282–297.

⁶¹ B. Koszel, *Rywalizacja niemiecko-włoska w Europie Środkowej i na Bałkanach w latach 1933–1941*, Poznań 1978, s. 288 i nn.

⁶² B. Petrov, *British Policy toward Albania: April 1939 – April 1941*, „Études Balkaniques” 2004, no. 4, s. 51 i nn.

⁶³ ZSRS został przyjęty do LN jako stały członek jej Rady 18 IX 1934 r. *Vide*: D. Jeziorny, *Dyplomacja brytyjska wobec przystąpienia ZSRS do Ligi Narodów w 1934 r.*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2012, z. 89, s. 85–119.

informacja o stanie wojny dotarła do Sekretariatu LN dopiero 9 września. Prawie tydzień po ogłoszeniu brytyjskiej i francuskiej deklaracji wojny, Alexander Cado-gan, stały podsekretarz stanu Foreign Office, poinformował pisemnie J. Avenola o stanie wojny pomiędzy Wielką Brytanią i Niemcami. Podkreślił, że wszystko co rząd brytyjski usiłował uczynić dla Polski, było zgodne z „duchem” Paktu LN⁶⁴.

Dopiero atak sowiecki na Finlandię 30 listopada 1939 r. i złożony dwa dni później w LN protest rządu fińskiego przeciwko agresji ZSRS z zażądaniem zwołania nadzwyczajnej sesji Rady i Zgromadzenia LN, pobudził państwa członkowskie organizacji do działania. Początkowo Wielka Brytania i Francja uważały, że Zgromadzenie LN powinno potępić ZSRS za akt agresji, ale bez odwoływania się do procedury przewidzianej art. 15 Paktu LN, umożliwiającej usunięcie ZSRS z organizacji. Oba mocarstwa nie chciały zrywać stosunków z Moskwą, licząc, że pozostanie neutralna i nie przejdzie na stronę Niemiec. Natomiast J. Avenol, zdeklarowany antykomunista, uważał, że Związek Sowiecki powinien zostać usunięty z LN, bowiem doda to organizacji prestiżu⁶⁵.

Zmiana stanowiska rządów Francji i Wielkiej Brytanii w sprawie usunięcia ZSRS z LN nastąpiła dopiero pod wpływem antysowieckiego nastawienia opinii publicznej oraz nacisków ze strony państw Ameryki Południowej. Urugwaj i Argentyna zagroziły, że wystąpią z LN, jeśli ZSRS nie zostanie z niej usunięty. Dnia 14 grudnia odbyło się posiedzenie Rady LN. Za wykluczeniem ZSRS z organizacji głosowały: Wielka Brytania, Francja, Belgia, Boliwia, Dominikana, Egipt, Unia Południowej Afryki. Wstrzymały się Chiny, Dania, Norwegia i Szwecja. ZSRS ogłosił przed głosowaniem, że z własnej woli występuje z LN⁶⁶.

Nadzwyczajna, jedyna podczas wojny sesja Zgromadzenia LN dała rządowi RP na wychodźstwie okazję do wypowiedzenia się na forum międzynarodowym w kwestii niemieckiej i sowieckiej agresji. W Sekretariacie LN były jednak wątpliwości w sprawie uprawnień polskiego delegata do wzięcia udziału w sesji Zgromadzenia jako przedstawiciela rządu państwa pozbawionego terytorium. Zastrzeżenia miał przede wszystkim Sekretarz Generalny LN, który uważał, że „sytuacja prawna Polski jest podobna do sytuacji Etiopii”. Avenol obawiał się, że ze strony polskiej może dojść w Genewie do wystąpień antyniemieckich, a to może sprowokować Hitlera

⁶⁴ E.M. Edwards, *The Wartime Experience of the League of Nations, 1939–47*, [thesis for the degree of PhD, Department of History, National University of Ireland, Maynooth, September 2013], s. 51, <https://mural.maynoothuniversity.ie/7687/1/Emma%20Edwards%20thesis%2066368948.pdf> (dostęp: 2 IX 2020).

⁶⁵ *Ibidem*, s. 59.

⁶⁶ P.J. Beck, *The Winter War in the International Context: Britain and League of Nations Role in the Russo-Finish Dispute, 1939–1940*, „Journal of Baltic Studies” 1981, vol. XII, No. 1, s. 64 i nn.; B. Piotrowski, *Wojna radziecko-fińska (zimowa) 1939–1940. Legendy, niedomówienia, realia*, Poznań 1997, s. 102–104.

do naruszenia neutralności Szwajcarii⁶⁷. Decydujące było jednak opowiedzenie się Francuzów i Brytyjczyków za uznaniem listów uwierzytelniających wiceministra spraw zagranicznych Zygmunta Gralińskiego, którego szef polskiej dyplomacji – August Zaleski, delegował do reprezentowania Polski na nadzwyczajnej sesji Zgromadzenia LN⁶⁸.

Głównym momentem udziału polskiej delacji w Zgromadzeniu LN było wystąpienie Z. Gralińskiego 14 grudnia. Tekst zmuszony był konsultować ze stałymi delegatami Francji i Wielkiej Brytanii przy LN, którzy zadbali o usunięcie fragmentów, które – ich zdaniem – miały antyniemiecki akcent. Z trybuny LN Graliński wyraził solidarność z narodem fińskim, który bez żadnego powodu został napadnięty przez ZSRS. Dał wyraz przeświadczeniu, że Rada LN „nie ścierpi obecności sowieckiego napastnika w gronie państw uczciwych i szanujących swe zobowiązania”. Przedstawił sytuację Polski cierpiącej, ale nadal walczącej o swoją niepodległość i wolność. Używając słowa „najeźdźcy”, i nie wymieniając z nazwy Niemiec, potępił ich metody łamania prawa i stosowania przemocy⁶⁹.

Reasumując, stwierdzić należy, że system bezpieczeństwa zbiorowego, określony w Pakcie LN okazał się iluzją w zderzeniu z realiami międzynarodowymi. Nieskuteczność LN w rozwiązywaniu konfliktów międzypaństwowych i utrzymaniu międzynarodowego bezpieczeństwa, uwidoczniona w latach trzydziestych minionego stulecia, wynikała w znacznej mierze z ogólnikowości artykułów tworzącego ją paktu. Jego istotną słabością był brak definicji agresora i systemu automatycznej pomocy ofierze napaści, co istotnie utrudniało stosowne działania Rady LN. W pierwszej połowie lat trzydziestych Rada LN wysyłała międzynarodowe komisje do skonfliktowanych państw, aby na miejscu zapoznawały się z sytuacją, stwierdzały zaistnienie aktu agresji i przygotowywały raport dający podstawę do dalszych akcji. W następnych latach takich misji nawet nie zamierzono wysyłać. O załatwieniu sporu decydowało wąskie grono mocarstw, niekiedy poza LN i bez

⁶⁷ *Sprawa polska w czasie II wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1965, dok. nr 84, s. 132–135. Tajny raport wiceministra Z. Gralińskiego, 9 I 1940 r.: *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1939 (wrzesień–grudzień)*, red. W. Rojek, współpraca P. Długołęcki, M. Konopka-Wichrowska, M. Przyłuska, Warszawa 2007, dok. 397, telegram szefowi RP w Bernie z 7 XII 1939 r.

⁶⁸ Dnia 11 XII 1939 r. do Genewy wyjechała delegacja w składzie: podsekretarz stanu w MSZ – Zygmunt Graliński, ambasador RP w Bernie, a jednocześnie stały delegat Polski przy LN – Tytus Komarnicki oraz Tadeusz Gwiazdoski, łącznik MSZ z Ministerstwem Informacji i Propagandy (W. Michowicz, *Dyplomacja polska w walce o zachowanie ciągłości państwa polskiego (wrzesień 1939 – czerwiec 1940)*, [w:] *Historia polskiej dyplomacji*, t. V (1939–1945), Warszawa 1999, s. 158–159.

⁶⁹ Tekst przemówienia Z. Gralińskiego w: *Monitor Polski* z 19 XII 1939 r., nr 277–284, s. 2.

wnoszenia sprawy na forum instytucji genewskiej. Od początku lat trzydziestych LN systematycznie traciła znaczenie w stosunkach międzynarodowych. Nie była w stanie ani powstrzymać aktów agresji, ani spowodować powrotu do stanu przed napaścią. Francja i Wielka Brytania, które odgrywały decydującą rolę w LN, prowadziły politykę ustępstw i ugody wobec agresorów – Japonii, Włoch, Niemiec i Związku Sowieckiego. W końcu lat trzydziestych LN stała się bardziej obserwatorem aniżeli uczestnikiem dramatycznych wydarzeń prowadzących do wybuchu II wojny światowej.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła drukowane

Conference on the Limitation of Armaments, Washington 1922.

Dokumenty Wnieszniej Politiki SSSR, t. XVI, Moskwa 1971.

League of Nations, vol. IV, No. 1 (February, 1921. *The First Assembly of the League of Nations*), Boston 1921.

League of Nations. Appeal by the Chinese Government. Report of the Commission of Enquiry, Geneva, October 1st, 1932. Official No 663.M.320.1932.VIII.

League of Nations. Dispute between Bolivia and Paraguay. Report of the Chaco Commission. Geneva, May 11th. Official No C.154.M.64.1934.VII.

Monitor Polski z 19 XII 1939 r., nr 277–284.

Polskie dokumenty dyplomatyczne 1936, red. S. Żerko, współpraca P. Długolecki, Warszawa 2011.

Polskie dokumenty dyplomatyczne 1937, red. J.S. Ciecchanowski, współpraca P. Długolecki, Warszawa 2012.

Polskie dokumenty dyplomatyczne 1939 (wrzesień–grudzień), red. W. Rojek, współpraca P. Długolecki, M. Konopka-Wichrowska, M. Przyłuska, Warszawa 2007.

SDN. „Journal Officiel” 1938, No. 3–4.

Sprawa polska w czasie II wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów, Warszawa 1965.

The Conference of Brussels November 3–24, convened in virtue of Article 7 of the Nine-Power Treaty of Washington of 1922, Washington 1938.

Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Niemcami, cz. 1, Warszawa 1920.

Opracowania

- Baer G.W., *Test Case: Italy, Ethiopia and the League of Nations*, Stanford 1976.
- Balcerak W., *Polityka zagraniczna Polski w dobie Locarna*, Wrocław 1967.
- Barros J., *Betrayal from Within. Joseph Avenol Secretary General of the League of Nations, 1933–1940*, New Haven 1969.
- Barros J., *Office Without Power: Secretary-General Sir Eric Drummond, 1919–1933*, Oxford 1979.
- Barros J., *The Corfu Incident of 1923: Mussolini and the League of Nations*, Princeton 1965.
- Barros J., *The League of Nations and the Great Powers. The Greek-Bulgarian Incident of 1925*, Oxford 1970.
- Bartnicki A., *Pierwszy front II wojny światowej. Konflikt włosko-etiopski 1935–1936*, Warszawa 1971.
- Batowski H., *Agonia pokoju i początek wojny. Sierpień–wrzesień 1939*, Poznań 1984.
- Batowski H., *Zdrada Monachijska. Sprawa Czechosłowacji i dyplomacja europejska w roku 1938*, Poznań 1973.
- Beck P.J., *Searching for Peace in Munich not Geneva. The British Government, the League of Nations and the Sudetenland Question*, [w:] *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War II*, New York 1999, s. 236–257.
- Beck P.J., *The Winter War in the International Context: Britain and League of Nations Role in the Russo-Finish Dispute, 1939–1940*, „Journal of Baltic Studies” 1981, vol. XII, No. 1, s. 58–73.
- Bendiner E., *Czas Aniołów. Tragikomiczna historia Ligi Narodów*, Warszawa 1987.
- Bennett E.W., *German Rearmament and the West, 1932–1933*, Princeton 1979.
- Birn D.S., *The League of Nations Union, 1918–1945*, Oxford 1983.
- Bournef P.-E., ‘We have been making History’: *The League of Nations and the Leticia Dispute (1932–1934)*, „The International History Review” 2017, vol. XXXIX, issue 4, s. 592–614.
- Brugière P.F., *La sécurité collective, 1919–1945*, Paris 1946.
- Brzeziński A.M., *Dyplomacja francuska wobec Konferencji Rozbrojeniowej w Genewie 1932–1937*, Łódź 1987.
- Brzeziński A.M., *Zagadnienie bezpieczeństwa zbiorowego w Europie w polityce zagranicznej Francji (1919–1939)*, Łódź 1992.
- Burkman Th.W., *Japan and the League of Nations. Empire and World Order, 1914–1938*, Honolulu 2008.
- Craft S.G., *Saving the League: V.K. Wellington Koo, the League of Nations and Sino-Japanese Conflict, 1931–39*, „Diplomacy & Statecraft” 2000, vol. XI, issue 3, s. 91–112.
- Dallek R., *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, New York 1979.

- Dobrzycki W., *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1945. Wydanie nowe*, Warszawa 2003.
- Dorsey L.G., *Woodrow Wilson's Fight for the League of Nations: A reexamination*, „Rhetoric and Public Affairs” 1999, vol. II, No. 1, s. 107–135.
- Egerton G.W., *Great Britain and the League of Nations: Collective Security as Myth and History*, [w:] *The League of Nations in Retrospect. Proceedings of the Symposium. Geneva, 6–9 November 1980*, Berlin–New York 1983, s. 95–117.
- Firstenberg P., *Gwarancje bezpieczeństwa w Pakcie Ligi Narodów*, Warszawa 1934.
- Jacobson J., *Locarno Diplomacy. Germany and the West (1925–1929)*, Princeton 1972.
- Jeziorny D., *Dyplomacja brytyjska wobec przystąpienia ZSRS do Ligi Narodów w 1934 r.*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2012, z. 89, s. 85–119.
- Kissinger H., *Dyplomacja*, Warszawa 1996.
- Korczyk J., *Traktat Ogólny o wyrzeczeniu się wojny (Pakt Brianda–Kellogga). Geneza, zawarcie, recepcja, działanie*, Warszawa 1993.
- Koszel B., *Rywalizacja niemiecko-włoska w Europie Środkowej i na Bałkanach w latach 1933–1941*, Poznań 1978.
- Król M., *Zagadnienie agresji w prawie międzynarodowym*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1939, R. X, s. 199–203.
- Laroche J., *Au Quai d'Orsay avec Briand et Poincaré 1913–1926*, Paris 1957.
- Lehman T., *Herbert Hoover, the Manchurian Incident, and the League of Nations*, „Global War Studies” 2014, vol. XI, No. 2, s. 6–63.
- Locarno z perspektywy siedemdziesięciu lat*, red. M. Baumgart, Szczecin 1998.
- Łaptos J., *Pakt Brianda–Kellogga. Stanowisko państw europejskich wobec zagadnienia rezygnacji z wojny napastniczej w stosunkach międzynarodowych*, Kraków 1988.
- Makowski J., *Współczesne formy bezpieczeństwa zbiorowego*, Warszawa 1935.
- Michowicz W., *Dyplomacja polska w walce o zachowanie ciągłości państwa polskiego (wrzesień 1939 – czerwiec 1940)*, [w:] *Historia polskiej dyplomacji*, t. V (1939–1945), Warszawa 1999, s. 106–166.
- Michowicz W., *Genevska Konferencja Rozbrojeniowa 1932–1937 a dyplomacja polska*, Łódź 1989.
- Milton Cooper J. Jr., *Breaking the Heart of the World: Woodrow Wilson and the Fight for the League of Nations*, Cambridge 2001.
- Néré J., *The Foreign Policy of France from 1914 to 1945*, London–New York 1975.
- Newman E.W., *Italy's Conquest of Abyssinia*, London 1937.
- Noël L., *Les Illusions du Stresa. L'Italie abandonnée à Hitler*, Paris 1975.
- Offner A.A., *American Appeasement: United States Foreign Policy and Germany, 1933–1938*, New York 1969.

- Ørvik N., *The Decline of Neutrality, 1914–41*, London 1971.
- Parker W.A.C., *Great Britain, France and the Ethiopian Crisis*, „The English Historical Review” 1974, vol. LXXXIX, No. 351, s. 293–332.
- Petrov B., *British Policy toward Albania: April 1939 – April 1941*, „Études Balkaniques” 2004, no. 4, s. 51–68.
- Pink G.P., *The Conference of Ambassadors (Paris, 1920–1931) its history, the theoretical aspect of its work, and its place in international organization*, Geneva 1942.
- Piotrowski B., *Wojna radziecko-fińska (zimowa) 1939–1940. Legendy, nieudomówienia, realia*, Poznań 1997.
- Quesada Alejandro de, *The Chaco War 1932–35: South America’s greatest modern conflict*, Oxford 2011.
- Ristuccia C.A., *The 1935 Sanctions against Italy: would coal and oil have made a difference?*, „European Review of Economic History” 2000, vol. IV, issue 1, s. 85–110.
- Ross J.F.L., *Neutrality and International Sanctions. Sweden, Switzerland and Collective Security*, New York 1989.
- Rotocki Z., *Neutralność w ramach zbiorowego bezpieczeństwa*, Łódź 1977.
- Sierpowski S., *Liga Narodów a Anschluss*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, red. Z. Tomkowski, Łowicz 2000, s. 109–128.
- Sierpowski S., *Liga Narodów w latach 1919–1926*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2005.
- Sierpowski S., *Narodziny Ligi Narodów. Powstanie, organizacja i zasady działania*, Poznań 1984.
- Sierpowski S., *Wojna domowa w Hiszpanii na forum Ligi Narodów*, [w:] *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w polityce międzynarodowej*, red. A. Czubiński, Poznań 1989, s. 159–187.
- Sierpowski S., *Wystąpienie Niemiec z Ligi Narodów*, „Przegląd Zachodni” 1983, nr 2, s. 67–92.
- Thomas D.Y., *The Settlement of the Leticia Dispute*, „The Southwestern Social Science Quarterly” 1934, vol. XV, No. 2, s. 155–165.
- Thompson J.A., *Lord Cecil and the pacifists in the League of Nations Union*, „The Historical Journal” 1977, vol. XX, No. 4, s. 949–959.

Netografia

- Edwards E.M., *The Wartime Experience of the League of Nations, 1939–47*, [thesis for the degree of PhD, Department of History, National University of Ireland, Maynooth, September 2013], <https://mural.maynoothuniversity.ie/7687/1/Emma%20Edwards%20thesis%2066368948.pdf> (dostęp: 2 IX 2020).

Notka o autorze

Prof. dr hab. Andrzej Maciej Brzeziński – emerytowany nauczyciel akademicki Uniwersytetu Łódzkiego (UŁ). W latach 1997–2016 kierownik Katedry Historii Powszechnej UŁ. Autor i współautor 160 publikacji, w tym 16 książek.

Zainteresowania naukowe: historia stosunków międzynarodowych i dyplomacji, międzynarodowe stosunki intelektualne w XX w.

andrzej.brzezinski@uni.lodz.pl